

CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA VARIANTELOR DIN DICȚIONARUL DIALECTULUI MEGLENOROMÂN

ALINA CELAC

În cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, Sectorul de dialectologie și onomastică se află în derulare un proiect privind elaborarea unui nou *Dicționar al dialectului meglenoromân*, de către Nicolae Saramandu, Marilena Tiugan, Alina Celac și Irina Floarea, sub coordonarea lui Nicolae Saramandu.

Față de lucrările similare anterioare, *Dicționarul meglenoromân*, publicat de Th. Capidan în 1935, și de *Glosarele meglenoromâne*, publicate de Pericle Papahagi în 1900–1902, și de I.-A. Candrea în 1927–1937, care reflectă meglenoromâna vorbită în primele decenii ale secolului al XX-lea, noul dicționar general și etimologic este mult îmbogățit și actualizat, prin valorificarea tuturor surselor de material lexical existente¹: texte înregistrate la fața locului și publicate² sau aflate încă în manuscris³, la care se adaugă cele două atlase lingvistice apărute între timp⁴.

Până în prezent, din *Dicționarul dialectului meglenoromân* au fost publicate literele *A*, *Ă*, *B* și *C*⁵.

În cele ce urmează, ne propunem să aducem în discuție câteva tipuri de variante, care au fost valorificate în această lucrare lexicografică privind unul din cele patru dialecte ale limbii române.

¹ Vezi *Prefață* la *Dicționar meglenoromân*, în FD, XXIX, 2010, p. 52–53. Observațiile noastre privind variantele dialectale se întemeiază pe normele de redactare stabilite de colectivul de elaborare a *Dicționarului*.

² Dimitrie Papatsafa, *Prikozmur din Meglenia (Мегленско-Влашки приказни)*, Skopje, 1997; Nik. At. Katsanis, *Βλάχοι του Πάϊκου (τον Βυζαντινού θέματος των Μογλενών)*, Salonic, 2001; Maria G. Papageorgiou, *Παραμυθια απο μυθους αρχαιων ελληνικων ποιητικων εργαων που χαθηκαν και αλλα παραμυθια του βλαχοφωνου χωριου Σκρα (Αιουμνιτσα)*, I, Salonic, 1984; Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, 2002.

³ Avem în vedere materialul cules în anchetele efectuate de Nicolae Saramandu la meglenoromânii din localitatea Cerna, jud. Tulcea, din Dobrogea în 1971, 1973 și o lucrare în manuscris, aflată în *Arhiva* Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”, București, *Dicționar meglenoromân*, întocmită prin anii '80 ai secolului trecut de doi meglenoromâni nativi, Nicolae Paia, Teodor Minda, decedați între timp.

⁴ Beate Wild, *Meglenorumänischer Sprachatlas*, Hamburg, 1983; Petar Atanasov, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân*, vol. I, București, 2008.

⁵ Prima fasciculă, cu literele *A*, *Ă*, a fost publicată în FD, XXIX, 2010, p. 52–135; litera *B* a apărut în FD, XXX, 2011, p. 55–115, iar litera *C*, în FD, XXXI, 2012, p. 79–196.

FD, XXXII, București, 2013, p. 55–62

Dialectul meglenoromân nu se prezintă ca un idiom unitar⁶. În majoritatea cazurilor, un cuvânt are mai multe forme. Este oarecum impropriu să le denumim variante în absența unei norme supradialectale, dar le numim totuși variante, în conformitate cu tradiția lexicografică. „Ele [formele] s-au încetățenit în fiecare grai așa cum au fost însușite și supuse unor reguli de pronunțare proprii fiecărui grai” (Atanasov 2011: 61).

În *Dicționarul dialectului meglenoromân* cuvintele sunt ordonate alfabetic, ca în oricare altă lucrare lexicografică. Mai întâi este dat cuvântul-titlu, după care urmează categoria gramaticală, glosarea sau sensul /sensurile ilustrat(e) prin citate, expresii, proverbe. Într-un alt alineat se dau toate variantele atestate, ordonate alfabetic, cu indicarea accentului, a sursei, dacă varianta nu a apărut în citat(e). În încheiere se indică etimologia.

Variantele nu reprezintă o categorie unitară ci, dimpotrivă, există mai multe tipuri pe care le prezentăm în continuare:

I. Variante grafice datorate transcrierii adoptate de fiecare sursă în parte:

amácsi pentru cuvântul-titlu *amáxi* „căruță”

ácson pentru *áxon* „butuc la roată”

acsén pentru *axén* „străin”

Baltăróși pentru *Báltă Róși*.

II. Variante determinate de locul accentului. Din această categorie fac parte diminutivele, cele mai frecvente fiind de genul feminin:

ápićcă pentru *aplică* „apșoară”

cóastićcă pentru *coastică* „coastă mai mică, costiță”

curúnićcă pentru *curunićcă* „coroniță”

cútićcă pentru *cutićcă* „cutiuță”

caprićcă pentru *căprićcă* „căpriță”

furniǵićcă pentru *furniǵićcă* „furnicuță”

fruntićcă pentru *frúntićcă* „frunte mică, frunticică”

fuńićcă pentru *fúńićcă* „sforicică, frânghiuță”

furKićcă pentru *fúrKićcă* „furcă mică”.

După cum se observă, aceste forme, fiind derivate, provin din cuvântul de bază + sufixul diminutival *-ić(că)*.

⁶ „Meglenoromâna din zilele noastre nu se mai prezintă ca un idiom unitar, situație creată după Primul Război Mondial, mai precis, atunci când a fost stabilită frontiera de stat între Grecia și Regatul Iugoslav, ducând la o împărțire a teritoriului pe care s-a vorbit și se mai vorbește încă meglenoromâna. [...] Din momentul acela, șapte sate meglenoromâne au rămas în Grecia, unde de opt decenii vorbitorii meglenoromâni sunt supuși unei puternice influențe din partea limbii grecești, și un singur sat în Iugoslavia, iar din 1990 în R. Macedonia, unde influența slavă, respectiv, sârbă și, în special, macedoneană, n-a fost mai puțin puternică”, Atanasov 2002: 2.

III. Variantele fonetice sunt cele mai frecvente.

a) O caracteristică generală a graiurilor meglenoromâne este închiderea vocalelor neaccentuate $a > \text{ă}$; $e > i$; $o > u$, fenomen care apare și în cuvintele neologice⁷. Totuși, există și situații când vocalele nu s-au închis, iar cuvintele respective au devenit, astfel, variante:

abér pentru *ăbér* „veste, înștiințare”

albinár pentru *ălbinár* „prisăcar”

ángel pentru *ángil* „înger”

bívol pentru *bívul* „bivol”.

Nu întotdeauna cuvintele în structura cărora vocalele s-au închis sunt considerate drept cuvânt-titlu. Ca urmare, s-a analizat fiecare caz în parte, în funcție de numărul atestărilor, de frecvență și de etimon, ca în următoarele cazuri:

cucár pentru *cocár* „arpagic”

culibă pentru *colibă* „colibă”

cundúr pentru *condúr* „gheată”.

b) Variantele apărute prin diftongarea vocalelor accentuate $ó$ și $é$; $ó > uó$ în L'umnită, Óșiin, Birísláv, Lúndiin, $ó > uá$ în Cúpă⁸, iar în Úmă și Țárnaréca rămâne nediftongat, iar $é > iá$ în Cúpă și L'umnită⁹.

antuárn pentru *ántórn* „a (se) întoarce”

cuárb pentru *corb* „corb”

cuárvă, cuóvă pentru *cóvă* „găleată”

cuăș, cuoș pentru *coș* „coș”

buólniță pentru *bólniță* „spital”

cuódru pentru *códru* „plăcintă; centru al satului; pădure în toponimie”

acsuán pentru *axén* „străin”

buábi pentru *bébi* „nene”

anuilug pentru *anuilég* „a (se) înțelege”

bituár pentru *bitér* „râu”.

c) $ó (>o)$ și $é (>e)$ reprezintă inovații ale meglenoromânei, $ó$ fiind propriu graiurilor din Óșiin, Cúpă, Birísláv, Lúndiin și Nónti (Capidan 1925: 97). „ $ó$ provine din rom. com. * o ; după consoanele $\text{ș}, j, \text{ț}, z, \text{r}, \text{c}$ (și după l în flexiunea verbelor de conjugarea I), vocalele e, i au fost redade ca $ă$ care, sub accent, a devenit o ; o apare și în împrumuturi, unde redă pe v. sl. o , bg. o , alb. $ë$ și tc. y ” (Saramandu 1980: 56).

⁷ Capidan 1925: 69, 99, 109, 117; vezi amplul studiu privind fonologia istorică a meglenoromânei publicat de Nicolae Saramandu, *Schiță de fonologie istorică a meglenoromânei*, în SCL XXXI, (1980), nr. 1, p. 47–65 [studiu republicat în *Romanitatea orientală*, București, 2004, p. 299–318], Saramandu 1980: 52, 57. Cf. și Atanasov 2002: 142.

⁸ Capidan 1925: 67, 114, 115; Saramandu 1980: 55; Atanasov 2002: 23, 142.

⁹ Capidan 1925: 67, 103; Saramandu 1980: 55; Atanasov 2002: 142.

În graiul din Lúndin¹⁰ *ó* provine din monoftongarea diftongului *oa*, iar *é* rezultă din monoftongarea diftongului *éi*, fenomenul este în extensiune, cu excepția graiurilor din Úmă și Țárnaréca¹¹.

cóini, cóni, cóni pentru *cóini* „câine”

comp pentru *comp* „câmp”

bitórn pentru *bitórn* „bătrân”

căn pentru *cən* „când”

căt, cüät, cot pentru *cot* „cât”

cqárpă, córpă pentru *córpă* „cârpă, batistă, prosop”

căşlă pentru *cóşlă* „adăpost de iarnă pentru vite”

atór, átqár pentru *atór* „hatâr”

anşárţ pentru *anşóř* „acum doi ani”

blqándă pentru *blóndă* „urticarie”

ampédic, ampédic pentru *ämpéádic* „a împiedica”.

d) Menținerea lui *u* final în graiurile din Úmă și Țárnaréca după orice grup consonantic, nu numai după *muta cum liquida*¹²:

crángu pentru *crong* „fund de lemn (pentru mămăligă, pentru tăiței ș.a.); cârpător”

flámúndu pentru *flámúnd* „flămând”

arğescu pentru *ărğés* „a cheltui”.

e) Există variante care s-au creat printr-o modificare fonetică accidentală: metateză, afereză, sincopă, proteză, anapixă, asimilare.

1. Variante datorate *metatezei*:

anfurlés pentru *ánflurés* „a înflori”

ágăr pentru *ágru* „ogor, pământ cultivat; câmp”

ıagóř pentru *aıgóř* „armăsar” < tc. *aygır*

răb pentru *ərb* „hărb” < bg. *hărb*

răşón pentru *ărşón* „măsură de lungime; arșin, cot” < tc. *arşın* (mac. *aršin*)

crámés pentru *cărmés* „a da sare la vite” < bg. *kărmja*

Cărcún pentru *Crăcún* „Crăciun”

bučfár pentru *bučfár* „dogar”.

Rázint „argint”, devenit cuvânt-titlu, reprezintă forma cu metateză¹³ pentru cuvântul *arzint* (< lat. *argentum*).

2. *Afereza*¹⁴ constituie un fenomen specific meglendoromânei, ilustrat prin următoarele exemple în corpusul nostru:

¹⁰ Saramandu 1979: 286; Saramandu 1980: 56 și Saramandu 1993: 153–155; Atanasov 2002: 18, 153, 154.

¹¹ Capidan 1925: 106; Saramandu 1980: 56, 57; Atanasov 2002: 18, 155.

¹² Cf. Capidan 1925: 70; Saramandu 1980: 55; Atanasov 2002: 143.

¹³ Capidan 1925: 98.

¹⁴ Capidan 1925: 97, 98; Saramandu 1980: 52.

réti pentru *aréti* „berbec”

rat pentru *arát* „plug”

*jung*¹⁵ (devenit cuvânt-titlu) pentru *ajúng* „a ajunge”

jutór (devenit cuvânt-titlu) pentru *ajutór* „ajutor”.

3. Sincopă:

anvirnós pentru *anvirinós* „supărat”

ápră pentru *ápără* „a apăra”

băbl'óc pentru *băbăl'óc* „om gras și greoi; babalâc”.

4. Proteza, vocalică și consonantică, bine reprezentată:

arăzbóĵ pentru *răzbóĵ* „război de țesut”

scărbúni pentru *cărbúni* „cărbune”

axén (cuvânt-titlu) cu proteză pentru forma *csəan* „străin” < gr. ξένοσ.

5. Anaptixă:

arăgát pentru *argát* < mac., bg. *argat*

cápără pentru *cápră*.

6. Asimilare vocalică regresivă la distanță:

iripátă pentru *ăripátă* „(oaie) care merge alături de turmă”

bătărneță pentru *bitărneță* „bătrânețe”

bujúr pentru *bájúr* „bujor”.

f) Variante datorate palatalizării labialelor $p > k$, $b > g$, fenomen frecvent în graiul din Țărnaréca¹⁶. Tot aici se păstrează și vechiul fonetism $đ$ ¹⁷:

algínă pentru *ălbínă* „albină”

ălgés pentru *ălbés* „a înălbi”

gígór pentru *bigór* „piatră poroasă; mușchi”

bărđă pentru *bărză* (despre capre) „cu părul de culoare albă; cu botul roșu și corpul negru”

frúnđă pentru *frúnză* „frunză, foaie”

ărđával pentru *arzuval* „petiție”.

g) Variante datorate pierderii sonorității¹⁸ la sfârșit de cuvânt:

ambót pentru *ămbód* „a împunge, a înțepa”

apansqás pentru *apansqoz* „pe neașteptate”

anțiléc pentru *ănțilég* „a înțelege”

anvínc pentru *ănvíng* „a învinge”

bărlóc pentru *bărlóg* „culcuș, bârlog”

crăstăf pentru *crăstăv* „plin de râie”

alp pentru *alb* „alb”

antrjáp pentru *ăntreb* „a întreba”

¹⁵ Saramandu 1980: 52.

¹⁶ Capidan 1925: 67, 122–127; Saramandu 1980: 59, 60, 64.

¹⁷ Capidan 1925: 128; Saramandu 1979: 286; Saramandu 1980: 64; Atanasov 2002: 170.

¹⁸ Capidan 1925: 67; Saramandu 1980: 63.

corp pentru *corb* „corb”.

h) Variante rezultate prin sonorizare:

ázmă pentru *ásmă* „astmă”.

i) Variante rezultate din evoluția lateralei palatale /ʎ/ la iot. Petar Atanasov menționează că acest fenomen e frecvent în Cúpă și Lúmníță¹⁹:

biȓíc pentru *biłíc* „grămadă”

bíjčă pentru *bílčă* „buruiană (de leac); medicament, doctorie” < mac., bg. *bilka*

amáj pentru *amáʎ* „hamal”.

j) Anticiparea elementului palatal în *cóȓni*, *póȓni*, *móȓni* în graiurile din Lúnđiń, Birislăv și NŃnti, *cóȓni*, *póȓni*, *móȓni* în Cúpă și Lúmníță, fenomen cunoscut și în dacoromână²⁰:

Fenomenul se întâlnește și în *călcóȓn* pentru *călcóń* „călcâi; coltuc, colț de pâine” (după *cóȓn*, *móȓn*, *póȓn*), *băȓínár* pentru *băńár* „băiaș”, extinzându-se și pentru /ʎ/: *báȓlă* pentru *bálă* „bale, salivă”.

k) La adjectivele terminate în *-esc*²¹ și la verbe, la persoana I sg., sufixul cunoaște o modificare prin reducerea consoanei finale. Există și forme în care sufixul *-esc* s-a păstrat, devenind astfel variante:

ămpirătesc pentru *ămpirătés* „împărătesc”

ărnăuțesc pentru *ărnăuțés* „albanez”

băbesc pentru *băbés* „băbesc, bătrânesc”

cătunesc pentru *cătunés* „sătesc, comunal”,

cunósc pentru *cunós* „a cunoaște”

cresc pentru *cres* „a crește”.

IV. Variante morfologice

a) Schimbarea genului:

carauă (*cărăuă*) s.f. pentru *cărău*, pl. *cărău* s.m. „santinelă”

cunákă s.f. pentru *cunác* s.n. „palat; primărie, tribunal”

cutéță s.f. pentru *cutéț* s.n. „coteț”

cătráni s.f. pentru *cătrán* s.n. „păcură”

cămșică s.f. pentru *cămășic* s.n. „bici”

cântári s.f. pentru *cântár* s.n. „cântar”.

b) Forme cu sufix și fără sufix în paradigma verbală pentru indicativ, prezent, persoana I sg.:

ăncuscruz pentru *ăncuscru*, *-ári* vb. I „a se încuscri”

ăngrușed pentru *ăngróș*, *-ári* vb. I „a (se) îngroșa”

ănmărós pentru *ănmár*, *-ári* vb. I „a amări”

¹⁹ Capidan 1925: 70, 134; Saramandu 1980: 62; Atanasov 2002: 135.

²⁰ Capidan 1925: 70; Saramandu 1980: 48. Variantele mai vechi *căni*, *păni*, *măni* sunt atestate în Úmă și Țárnareca, iar *cŃni*, *pŃni*, *mŃni* în Óșiń (Atanasov 2002: 18).

²¹ Capidan 1925: 67, 133, 158; Saramandu 1980: 62.

ănmugurôș pentru *ănmúgur -ôri* vb. I „a înmuguri”
cupirés pentru *côápir, -iri* vb. IV „a acoperi”.

c) Coexistența mai multor forme la verbele de conjugarea I, la indicativ prezent, persoana I sg. Forma *ámnu* „merg” e cea moștenită din lat. *ambulo*, iar formele *ámnum* și *ámnam* se explică prin influență slavă²². Cuvântul-titlu este *ámnum* pentru că această formă e mai răspândită; la fel și *ántru* (forma moștenită din lat. *intro*), *ántrăm* pentru *ántrum* „a intra”; *ánflu* (forma moștenită din lat. *inflo*), *ánflăm* pentru *ánflum* „a umfla”.

d) Coexistența mai multor forme de plural, la substantive neutre și feminine. Aceste forme sunt date la cuvântul-titlu. La substantivele neutre²³:

arc, pl. *árcur* și *árță* „arc”
ac, pl. *áfi* și *ácur* „ac”
cáir, pl. *cáiri* și *cářari* „caier”
car, pl. *cără* și *cărur* „car”
căfál, pl. *căfáli* și *căfálur* „caval”
cutét, pl. *cutétă* și *cutétur* „coteț”.

La substantivele feminine:

curúnă, pl. *curúni*, *curúń* „cunună, coroană”
cánğă, pl. *cánğ* și *cónğur* „prăjină cu un cârlig de fier în vârf; cange”
cóșniță, pl. *cóșniț* și *cóșniți* „coșuleț, paner, coșniță”
căcúuă, pl. *căcú!* și *căcúli* „căciulă”.

V. Variante lexicale

Apă și *ápu* s.f. „apă”. *Apu* reprezintă o inovație a meglenoromânei. Capidan (1925: 101) menționează că într-o serie de cuvinte, *ă* este înlocuit prin *u*, de cele mai multe ori sub influența unei labiale: *apu* < **apo* (o acomodare de timbru). Varianta moștenită din latină *apă* < *aquam* este mai puțin folosită (în Úmă și Țárnaréca, după Capidan 1925: 101), iar *apu* este mai frecventă, devenind, astfel, cuvânt-titlu.

Unele adverbe provin din forma de gerunziu a verbelor, la care s-au adăugat sufixe:

amñondăra adv. (despre mers) „pe jos”. Există mai multe variante ale acestui adverb: *amñondilça*, *ămñondura*, *ămñondur!ça*, desemnând același lucru. Pot fi considerate variante lexicale, provenind de la *amñonda* (s.v. *ámnum*) + suf. *-ăra* (*-ura*); *-ilça*; *-ur!ça*²⁴.

Această organizare a articolelor din punctul de vedere al variantelor a fost impusă autorilor dicționarului de necesitatea sistematizării materialului lexical. S-au identificat astfel câteva dintre tipurile de variante, care au intrat în structura articolelor la cuvântul-titlu.

²² Capidan 1925: 67, 158, 159; Atanasov 2002: 237.

²³ Cf. Capidan 1925: 141–144.

²⁴ Capidan 1925: 68, 170.

BIBLIOGRAFIE

- Atanasov 2002 = Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București.
Atanasov 2011 = Petar Atanasov, *Repartizarea graiurilor meglenoromâne*, în *Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, ed. Manuela Nevaci, București.
Capidan 1925 = Th. Capidan, *Meglenoromânii. Istoria și graiul lor*, vol. I, București.
Saramandu 1979 = Nicolae Saramandu, *Raporturile între romanitatea nord-dunăreană și sud-dunăreană în lumina cercetărilor recente*, în „Anuarul ICED” I, 1979, p. 283–288.
Saramandu 1980 = Nicolae Saramandu, *Schiță de fonologie istorică a meglenoromânei*, în SCL XXXI, nr. 1, p. 47–65.
Saramandu 1993 = Nicolae Saramandu, *Din istoria raporturilor interdialectale (cu privire la originea meglenoromânilor)*, în FD XII, (1993), p. 151–156.
Saramandu 2004 = Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București.

QUELQUES REMARQUES SUR LES VARIANTES DU DICTIONNAIRE DU DIALECT MÉGLÉNOROUMAIN

RÉSUMÉ

Dans cet article nous présentons quelques catégories de variantes qui furent envisagées par les auteurs du *Dictionnaire du dialect méglénoroumain*, trouvé en cours d'élaboration. Dans le processus de systématisation du matériel lexical nous avons identifié *des variantes graphiques, des variantes dues à l'accent, des variantes phonétiques*: la fermeture des voyelles atones, la diphtongaison des voyelles accentuées, palatalisation des consonnes labiales, la perte de sonorité, l'anticipation de l'élément palatal, des variantes créés par une modification accidentelles (métathèse, aphérèse, syncope, prothèse, anaptixe, assimilation), *des variantes morphologiques* dues à l'échange de genre, à la présence de plusieurs formes de pluriel, aux formes verbales avec ou sans suffixe et *des variantes lexicales*.